

Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktion over Vantinge kirke, Svendborg amt

af
Orla Hylleberg Eriksen

SVENDBORG AMT

Vantinge kirke

09.04.01 Vantinge sogn

Undersøgelse af tagkonstruktion over kirke

Koordinater: (WGS84) 55.23474°N/10.39719°E

Formål: Datering og opbygning af grundkurve.

Indsendt af Redaktionen af Danmarks Kirker ved Anders C. Christensen.

Prøvetagning: Anders C. Christensen og Pia K. Lindholt.

Laboratorieundersøgelse: Orla Hylleberg Eriksen.

Indsenders J. nr.:

Rapport udarbejdet: April 2022.

NNU j.nr. A9751

Publicering:

Med mindre andet er aftalt kan resultatet frit anvendes med henvisning til NNU rapport 14, 2022 af Orla Hylleberg Eriksen. Kontakt evt.

laboratoriet for hjælp og yderligere oplysninger (dendro@natmus.dk).

Rapporten kan downloades fra hjemmesiden

<https://natmus.dk/organisation/forskning-samling-og-bevaring/miljoearkaeologi-materialeforskning/dendrokronologi/dendrokronologisk-rapportoversigt/rapportoversigt-2022/> (eller mirror-site nnuweb.dk) under Dendrokronologi, Rapporter.

Kirke, skib, våbenhus og tårn

13 prøver af eg (*Quercus* sp.) er undersøgt. Alle prøver er målt. Ni af prøverne er dateret. Der er splintved bevaret på fem af prøverne. Heraf er der Waldkante på én af prøverne. 11 af prøverne er udtaget som boreprøver (skib og våbenhus). Prøvetager har angivet at prøverne er udtaget gennem splintved. Prøver, hvor prøvetager har angivet, at prøverne er udtaget gennem splintved, vil blive behandlet som om splintveddet er umiddelbart efter sidste målte årring. Prøverne fra tårnet er udtaget som skiver.

Skib

Syv prøver er undersøgt. Fem af prøverne er dateret. Der er splintved bevaret på to af prøverne. De daterede prøver kan deles op i to grupper baseret på dateringen.

Ældste gruppe består af 41610029 og 41610059. Yngste fuldstændig bevaret årring på 41610029 er dannet i 1385 e.Kr. Prøven har ikke splintårringe bevaret. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1400 e.Kr. Splintstatistik for ældre træer er anvendt her.

Tolkning: denne datering kan også gælde den anden daterede prøve i gruppen.

Yngste gruppe består af 4161039, 41610049 og 41610069. Yngste fuldstændig bevaret årring på 41610039 er dannet i 1454 e.Kr. Prøven har én splintårring bevaret. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1468 e.Kr. Splintstatistik for ældre træer er anvendt her.

Tolkning: denne datering kan også gælde de to andre daterede prøver i gruppen.

Kurverne fra de daterede prøver fra skibet er sammenregnet til en middelkurve (41610M02) på 141 år, som dækker perioden 1314-1454 e.Kr.

Våbenhus

Fire prøver er undersøgt og målt. To prøver er dateret. Prøverne har ikke splintved bevaret. Yngste fuldstændig bevaret årring på 41611019 er dannet i 1467 e.Kr. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1478 e.Kr. Splintstatistik for yngre træer er anvendt her.

Yngste fuldstændig bevaret årring på 41611049 er dannet i 1396 e.Kr. Efter tillæg af årringe i det manglende splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1407 e.Kr. Splintstatistik for yngre træer er anvendt her.

Kurverne fra de daterede prøver fra skibet og våbenhuset er sammenregnet til en middelkurve (4161M001) på 154 år, som dækker perioden 1314-1467 e.Kr.

A9751 Vantinge kirke - synkroniseringer med referencekurver		
	41610M02	4161M001
	Skib	Skib + våbenhus
Fyn , 4I000013	-	2.14
Vest Danmark 01, Vest Danmark 01	5.93	6.35
18 Fynske kirker, 4m000021	3.76	4.01
13 Østjyske kirker, 6m000020	4.26	4.62
18 vestjyske kirker, 7m000020	4.16	4.66
Slesvig-Holsten, DM100003	3.25	2.73
Sydvestskåne, SM000001	4.48	4.58
Lund, SM000006	5.13	5.23

Tårn

To prøver er undersøgt og målt. To prøver er dateret. Begge prøverne har splintved bevaret. Heraf har den ene Waldkante. Yngste fuldstændig bevaret årring på 41612029 er dannet i 1802 e.Kr. Prøven har Waldkante bevaret. Træet, som prøven stammer fra er fældet 1802/03 e.Kr.

Tolkning: denne datering kan også gælde for den anden daterede prøve fra tårnet.

De to daterede prøver fra tårnet er sammenregnet til en middelkurve (41612M01) på 196 år, som dækker perioden 1607-1802 e.Kr.

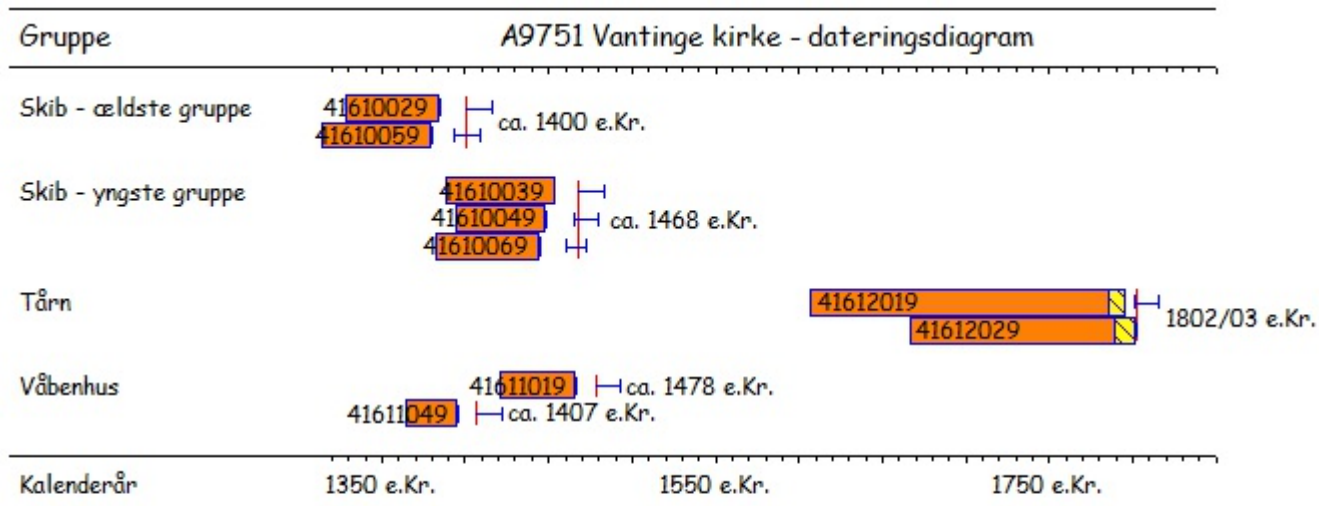
A9751 Vantinge kirke, tårn - synkroniseringer med referencekurver	
	41612M01
Fyn, 4I000013	5.72
Vest Danmark 01, Vest Danmark 01	8.55
18 Fynske kirker, 4m000021	2.81
13 Østjyske kirker, 6m000020	5.92
Slesvig-Holsten, DM100003	3.29
Mecklenburg west, MECKWEST	5.84
Skåne og Blekinge, SM000005	5.23
Lund, SM000006	4.44

Splintstatistikker:

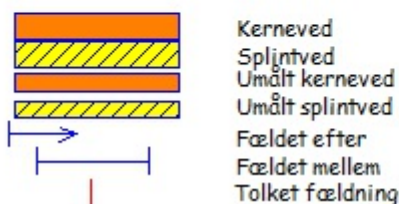
Unge træer (lav egenalder, 30 - ca. 70 år): 15 [-5, +10] år. Anvendt her

Ældre træer (høj egenalder, fra ca. 70 år): 20 [-5, +10] år. Anvendt her

For t -værdier se Baillie & Pilcher, 1973.

Tegnforklaring:

A9751 Vantinge kirke, Svendborg amt - Katalog								
Unders nr.	Beskrivelse	År	Marv	Splint	Slutring	Synkron position	Fældning	Bem.
	Skib (nummereret fra vest)							
41610019	2. Spær, sydside	37	1 cm	nej	H1		ikke dateret	*
41610029	6. Spær, sydside	57	?	nej	H1	1329-1385	ca. 1400	*
41610039	5. Spær, sydside	66	?	1 år	S1	1389-1454	ca. 1467	*
41610049	7. Spær, sydside	55	2-3 cm	nej	H1	1395-1449	ca. 1454	*
41610059	8. Spær, nordside	67	?	1 år	S1	1314-1380	ca. 1394	*
41610069	10. Spær, nordside	63	3-4 cm	nej	H1	1383-1445	ca. 1460	*
41610079	3. Spær, sydside	32	1-2 cm	nej	H1		ikke dateret	*
	Våbenhus (nummereret fra syd)							
41611019	2. Spær, vestside	47	ja	nej	H1	1421-1467	ca. 1478	*
41611029	2. Spær, østside	40	2-3 cm	2 år	S1		ikke dateret	*
41611039	3. Spær, østside	33	1 cm	nej	H10		ikke dateret	*
41611049	3. Spær, vestside	32	1 cm	nej	H1	1365-1396	ca. 1407	*
	Tårn							
41612019	Nr. 1, Bindingsværk	190	ja	10 år	S1	1607-1796	ca. 1801	skive
41612029	Nr. 2, Bindingsværk	136	4-5 cm	13 år	W vf	1667-1802	1802/03	skive

Tegnforklaring: B - bark, W - waldkante (barkring), vf - vinterfældning, sf - sommerfældning (inkluderer altid en ufuldstændig årring). Hx - Heartwood (kerneved) x = antal, Sx - Sapwood (splintved) x = antal. Hx og Sx angiver årringe, som ikke er inkluderet i rubrikkerne År og Splint. H/S angiver Heartwood/Sapwood grænse. * prøven er udtaget gennem splintved.

Generelt om dendrokronologiske undersøgelser

Undersøgelsen foretages på et tværsnit af træprøven, hvor målebanerne tildannes ved hjælp af en barberbladskniv. Ved undersøgelsen anvendes et mikroskop med forstørrelse på ca. 10 - 40 gange samt en målemaskine til datafangst.

Årringene i den enkelte prøve måles normalt mindst to gange, helst på to forskellige målebaner. Årringskurven for de enkelte radier tegnes for visuel kontrol af målingerne for den enkelte prøve. Efter eventuelle rettelser/korrektioner regnes de to radier sammen til den kurve, som repræsenterer prøven. Kurverne søges synkroniseret relativt og der beregnes eventuelt én eller flere middelkurver (lokalitetskronologier). Såvel enkeltkurver som eventuelle middelkurver søges dateret ved hjælp af allerede udarbejdede grundkurver ("masterkronologier"). Det dendrokronologiske Laboratorium ved Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser har udarbejdet et grundkurvekomplex (flere lokale grundkurver) for egetræ, som dækker perioden fra nutiden og tilbage til ca. 100 f.kr. Derudover har laboratoriet adgang til de fleste regionale egetrækronologier i Nordeuropa takket være et udstrakt samarbejde med de dendrokronologiske laboratorier ved Lunds - og Hamborgs Universitet.

Rapporten omfatter alle undersøgte prøver (daterede og udaterede). Der gives en summarisk redegørelse, efterfulgt af en kort karakteristik af hver enkelt prøve.

Ved daterede prøver oplyses det tidsspand, som de bevarede årringe dækker, samt træets fældningstidspunkt.

Hvis der er bark bevaret på prøven, eller hvis det er muligt, at fastslå om barkringen er bevaret, er det endvidere angivet, om træet er fældet om vinteren eller om sommeren. Barkringen er den sidst dannede årring i træets levetid og ligger umiddelbart under barken. Ved vinterfældning er barkringen færdigdannet, og træet må være fældet uden for vækstsæsonen, dvs. i oktober-april, mens sommerfældning angiver, at barkringen ikke er færdigdannet, og at træet er fældet i vækstsæsonen, maj-september.

Fældningstidspunkt - anvendelsestidspunkt - datering!

En dendrokronologisk dateringsundersøgelse giver oplysning om dannelsesstidspunktet for de undersøgte årringe, samt hvornår træet blev fældet. Alle undersøgelser viser, at under normale omstændigheder blev træet anvendt kort tid efter fældningen.

Det er f.eks. muligt at sammenligne dendrokronologiske og kulturhistoriske (skriftlige kilder, inskriptioner o.l.) dateringer. En undersøgelse som Hamborg Universitet har udført på knap 200 malerier på egetræspaneler, hvor kunstneren har signeret og dateret maleriet, viste, at der sjældent er gået mere end 5 år mellem fældningen af træet og fremstillingen af maleriet. Disse resultater understøttes af tilsvarende sammenligninger udført på bygningstømmer i Danmark. Ofte viser det sig, at fældningsår er sammenfaldende med anvendelsesår.

Spørgsmålet om lagring kan også besvares ud fra iagttagelser på de bevarede træstykker. Ved lagring af træ er det vigtigt at få fjernet bark og den yderste bløde del (splinten), som let bliver udsat for insekt- og rådgreb. Findes der derfor bark og intakt splintved på jordgravede stolper o.l., tyder det på, at de ikke har ligget ret længe, før de blev anvendt. Endvidere vil der, som følge af skrumpning under tørringen, uvægerligt opstå radiale sprækker (tørkeridser) i nyfældet træ, hvis det lagres i længere tid. Når træet derefter graves ned, fyldes disse sprækker med jord, hvorved de bliver let genkendelige, når træet senere undersøges. Mangler de, er det tegn på, at tømmeret er nedgravet i "frisk" tilstand.

En del formforandringer, som først kan være indtruffet efter træets forarbejdning, viser, at tømmeret er bearbejdet i "saftfrisk" tilstand. F.eks. bliver kvarttømmer, som oprindeligt er fremstillet med et retvinklet tværsnit, rombisk ved tørkesvind. Dette kan ofte iagttages ved tømmer i tagkonstruktioner.

Træ og i særlig grad egetræ lader sig nemmest bearbejde med håndværktøj (økser, kiler mm) i frisk tilstand. Efter flere års udtørring bliver egetræ så hårdt, at der ofte må maskindrevet værktøj til for at skære det igennem. Gennem hele vor forhistorie var kiler, skovøksen, bredbilen, stødøksen og skarøksen tømmerens vigtigste arbejdsredskaber. Værktøjsspor fra disse redskaber viser tydeligt, at træet er bearbejdet kort tid efter fældningen. For fortidens håndværkere har det ikke været et spørgsmål om at bruge vellagret tømmer, man at få træ, som specielt var velegnet til den opgave, de stod over for.

En datering af én enkelt prøve giver ikke en sikker datering af et helt bygningsværk (det være sig kirke, hus, borg, skib o.l.). Der kan være tale om genbrug, reparation etc. Har man derimod mange prøver fra den samme konstruktion, hvor den dendrokronologiske undersøgelse viser, at de har samme fældningstidspunkt, er der stor sandsynlighed for, at træerne er fældet ad hoc og anvendt med det samme. Endvidere er der mulighed for at tage hensyn til eventuelt genbrug af tømmer, reparationer, byggefasen og lignende.

Beregning af fældningstidspunkt

Muligheden for at opnå en præcis angivelse af fældningstidspunktet for egetræ afhænger af, om der er bark eller splintved bevaret på prøverne.

Splintveddet findes lige under barken og omfatter træets sidstdannede årringe. Hvis der er bark eller barkkant tilstede, betyder det, at barkringen er bevaret, og fældningstidspunktet kan derfor *angives præcist*. Er kun en del af splintveddet bevaret på prøven, kan fældningstidspunktet *beregnes med stor nøjagtighed*, idet det manglende antal årringe i splintveddet kan beregnes i de fleste tilfælde. Kan overgangen mellem kerne- og splintved konstateres, er det muligt at angive et omtrentligt tidspunkt, hvor fældnings-tidspunktet vil ligge, selvom intet af splintveddet er bevaret. Endelig kan både splintveddet og en del af kerneveddet mangle. I dette tilfælde er det kun muligt at *angive det tidligst mulige* fældningstidspunkt.

Til beregning af fældningstidspunktet anvendes en “splintstatistik” udarbejdet på grundlag af empiriske undersøgelser.

Der foreligger oversigter for egetræ fra Irland, England, Vesttyskland og Polen. Resultaterne varierer, men generelt gælder det, at jo større egenalder et egetræ har, jo flere årringe findes der i splintveddet, samt at “modne” egetræer (100-200 årige), som har vokset i Irland og England gennemsnitligt indeholder flere årringe (ca. 30) i splintveddet end træer, som har vokset i Vesteuropa (ca. 25), og at antallet af splintårringe aftager jo længere østpå, træerne har vokset (13-19 i Polen).

Forskningen vedrørende fastlæggelse af antallet af splintårringe i egetræ er i konstant udvikling, og der kan ikke gives noget entydigt svar på problemstillingen. HILLAM, J., MORGAN, R. A. and TYERS, I. G.: Sapwood estimates and the dating of short ring sequences. *Applications in Tree-ring Studies*, ed. R. G. Ward. BAR S333, 1987, 165-185, berører emnet generelt og anbefaler et tillæg for manglende splint på 10-55 år.

